

Ethical Foundations of the Exceptions of the Cairo Authority from Affecting the Obligations in the Period of Widespread Diseases

M. Hosjyar¹, M. Zareh Ph.D.^{2*}, M. Ramezani Ph.D.²

1. Ph.D. Student in Private Law, Larestan Branch, Islamic Azad University, Fars, Iran.

2. Dept. of Law, Larestan Branch, Islamic Azad University, Fars, Iran.

Abstract

Background: Force majeure refers to an unforeseeable, uncontrollable, and out-of-control incident that cannot be attributed to the intended person. From an ethical point of view, a necessary condition for being responsible for the consequences of a subject is the voluntary performance of the act. For this reason, the authority of Cairo makes it impossible or difficult to execute a contract. With the emergence of topical issues such as widespread diseases such as what emerged in the Corona pandemic, the discussion of the power of Cairo and the exceptions it imposes on obligations has also spread to the moral field. Therefore, the present study has investigated the ethical bases of the exceptions of the Cairo Authority from affecting obligations during the period of widespread diseases.

Conclusion: The exceptions of Cairo's authority in pandemic conditions are different from its exceptions in snooping transactions, stolen property, derived from Balsam. In the discussion of the exceptions of Cairo's authority in pandemic conditions, these exceptions can be achieved based on the moral principles of guilt and voluntary and optional performance of the act. According to the ethical principles, exceptions apply to the authority of Cairo on obligations during the epidemic period, the most important of which is the issue of negligence and deception, and then the moral will to fulfill the obligation and honesty to fulfill the obligation after the epidemic period.

Keywords: *Cairo Authority, Fault, Ethics, Commitment, Payment of Damages*

***Corresponding Author:** Zareh M, Dept. of Law, Larestan Branch, Islamic Azad University, Fars, Iran. Email: mehdizare.dr@gmail.com

How to cite: Hosjyar M, Zareh M, Ramezani M. Ethical foundations of the exceptions of the cairo authority from affecting the obligations in the period of widespread diseases. *Ethics in Science and Technology*, 2024; 19(3): 68-74.

Copyright © 2024 Authors. Published by Iranian Association for Ethics in Science and Technology. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license.

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited

مبانی اخلاقی استثنائات قوه قاهره از تأثیر بر تعهدات در دوره بیماریهای فراگیر

محمدرضا هوشیار^۱، دکتر مهدی زارع^{۲*}، دکتر بابک خسروی نیا^۲، دکتر محمد رضائی^۲
۱. دانش آموخته دکتری حقوق خصوصی، واحد لارستان، دانشگاه آزاد اسلامی، فارس، ایران.
۲. گروه حقوق، واحد لارستان، دانشگاه آزاد اسلامی، فارس، ایران.
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۴)

چکیده

زمینه: قوه قاهره به حادثه ای غیرقابل پیش بینی، کنترل ناشدنی و خارج از قدرت شخص اطلاق می شود که انجام آن قابل انتساب به شخص مورد نظر نیست. از لحاظ اخلاقی نیز شرط لازم برای مسئولیت پذیری عواقب یک موضوع انجام ارادی و اختیاری فعل است. به همین دلیل قوه قاهره اجرای عقد یا قرارداد را ناممکن یا دشوار می سازد. با پدید آمدن امور متحدته مانند بیماریهای فراگیر نظیر آنچه در پاندمی کرونا پدید آمد بحث قوه قاهره و استثنائاتی که بر تعهدات وارد می آورد به حوزه اخلاقی نیز تسری پیدا کرد. از این رو مطالعه حاضر به بررسی مبانی اخلاقی استثنائات قوه قاهره از تأثیر بر تعهدات در دوره بیماریهای فراگیر پرداخته است.

نتیجه گیری: استثنائات قوه قاهره در شرایط پاندمی متفاوت با استثنائات آن در معامله فضولی، مال مسروقه، مأخوذ بالسوم است. در بحث استثنائات قوه قاهره در شرایط پاندمی می توان بر اساس مبانی اخلاقی تقصیر و انجام ارادی و اختیاری فعل به این استثنائات دست یافت. بر طبق مبانی اخلاقی استثنائاتی بر قوه قاهره بر تعهدات در دوره همه گیری بیماریها جاری می شود که مهمترین آنها بحث اهمال و فریبکاری و سپس اراده اخلاقی برای انجام تعهد و صداقت به انجام تعهد پس از دوره همه گیری است.

کلیدواژگان: قوه قاهره، تقصیر، اخلاق، تعهد، تأدیه خسارت.

سر آغاز

قوه قاهره یا فورس ماژور از اصطلاحات مستحدثه در متون حقوقی است که قرن اخیر در باب مسئولیت مدنی^۱ مورد کنکاش و بررسی دانشمندان حقوق داخلی و بین الملل قرار گرفته است. این عامل به عنوان یکی از رایج ترین معاذیر قراردادی، بر وضعیت عقد یا قرارداد تأثیر داشته و موجب تعلیق، تلفیق و یا انحلال آن می شود. این عامل بر تعهد نیز اثرگذار است و موجب معافیت متعهد از تأدیه خسارات و یا عمل به مضمون عقد و قرارداد می شود.

قوه قاهره با الفاظ و اصطلاحات متفاوت در فقه اسلامی^۲ قدمت دیرینه دارد و فقهای اسلامی در ابواب مختلف از آثار و شرایط آن سخن گفته اند. اصطلاحات جائحه یا امر سماوی، خوف عام، عذر خاص، عذر عام، اعدار شرعی و عقلی از جمله اصطلاحاتی هستند که فقهای اسلامی به جای ترکیب قوه قاهره^۳ استعمال نموده اند (۱-۳).

مراد از جائحه هر آفت اسمانی است که تمام یا بعضی از محصول را از بین می برد. مراد از عذر عام حوادث طبیعی هستند که از قدرت شخص خارج است. عذر خاص، مانعی است که برای شخص متعهد به وجود می آید. مثلاً سبیل عذر عام و مرض متعهد عذر خاص محسوب می شود.

به نظر می رسد موارد مطرح شده در فقه اسلامی همگی از مصادیق قوه قاهره هستند و تمامی آثار و شرایط قوه قاهره که در حقوق داخلی و بین الملل^۴ مطرح شده است را دارا می باشد. تفاوت آشکار در این است که در فقه اسلامی مصادیق قوه قاهره در هر باب مجزا مطرح شده و حکم آن نیز مشخص شده است. به عنوان مثال قوه قاهره مطروحه در باب صلاۀ با این قوه در باب اجاره و مزارعه متفاوت است. مقتن قانون مدنی ایران ضمن مواد «۲۲۷» و «۲۲۹» قانون مدنی به بیان آثار و شرایط قوه قاهره پرداخته و مقرر کرده خارجی بودن حادثه و غیر قابل کنترل بودن آن موجب معافیت متعهد از تأدیه خسارت می شود.

سماوی و یا آفت سماوی و آسمانی اطلاق می شود. جائحه مربوط به مزارعه و مسابقات است و آن در صورتی است که به وسیله آفت محصول تلف شود و یا از قیمت آن کاسته شود(۸).

مفهوم حقوقی

قانون مدنی ایران هرچند به صراحت، از قوه قاهره نام نبرده است اما در مواد «۲۲۷»، «۲۲۹» و «۶۱۵» از آثار و شرایطی سخن به میان آمده که مفسران آن را به «قوه قاهره» تعبیر کرده اند. این اصطلاح برگرفته از عبارت فرانسوی «فورس ماژور» در حقوق فرانسه است.

برخی محققان معتقدند اصطلاح فورس ماژور یا قوه قاهره در حقوق فرانسه، متضمن دو معنای عام و خاص است. در معنای عام، قوه قاهره به معنای حادثه خارجی غیر قابل اجتناب و غیر قابل پیش بینی است؛ یعنی هر حادثه خارج از حیطه قدرت متعهد غیرقابل پیش بینی و غیرقابل اجتناب که مانع اجرای تعهد باشد. فورس ماژور به معنای خاص، حادثه و رخدادی است که به شخص معینی منتسب نمی شود و صرفاً ناشی از نیروهای طبیعی غیرقابل پیش بینی و غیرقابل اجتناب است؛ لذا در صورتی که عدم اجرای تعهد^۷، ناشی از تقصیر متعهد باشد، فورس ماژور تحقق نخواهد یافت(۹). برخی از شارحین قانون مدنی معتقدند مقصود از قوه قاهره تنها حوادث طبیعی مانند سیل و زلزله و طوفان نیست، بلکه مقصود حوادث خارجی غیر منتسب به متعهد می باشد که از وی سلب قدرت می نماید(۱۰-۱۳). آنچه قابل پیش بینی نبوده و قابل اجتناب نیز نباشد و متعهد را در حالت عدم قدرت بر اجرای تعهد خویش قرار دهد و یا موجب معافیت کسی که به علت عدم توانایی خسارتی به متعهدله، خود یا متضرر دیگری وارد کرده باشد را قوه قاهره گویند(۱۴). از مجموع آنچه گذشت می توان قوه قاهره را با در نظر گرفتن شرایط و آثارش چنین تعریف کرد: «قوه قاهره، حادثه ای غیرقابل پیش بینی، کنترل ناشدنی و خارج از قدرت شخص است که اجرای عقد یا قرارداد را ناممکن یا دشوار ساخته و موجب تعلیق و یا فسخ عقد می شود.»

با اتخاذ تعریف فوق می توان دو مورد را استثناء نمود. اگر حادثه یا عامل طبیعی کوتاه مدت بود و در مقطعی خاص اجرای قرارداد را ناممکن ساخت، اثر وضعی قوه قاهره جریان نمی یابد و اصل قرارداد را دستخوش تلفیق یا انحلال نمی کند. در این گونه حوادث مادامی که امید به برطرف شدن مانع وجود دارد، صحت قرارداد به قوت خود باقی است و متعهد وظیفه دارد به محض رفع مانع به مفاد قرارداد عمل کرده و تعهد خویش را اجرایی سازد. بدیهی است متعهد از هرگونه خسارت در هنگام بقای مانع معاف است و خسارات پس از برطرف شدن مانع را باید جبران نماید.

استثناء دوم مربوط به مواردی است که عدم امکان اجرای قرارداد جزئی بوده و فقط شامل اجرای بعضی از تعهدات شود. در این صورت براءت متعهد نیز جزئی خواهد بود و نسبت به تعهداتی که ایفای آن امکان دارد، مسئولیت باقی است. البته در این مورد باید بررسی و روشن گردد که آیا تعهداتی که هنوز قابل اجراست دارای فایده کافی برای متعهدله

دقت در مفاد مادتين فوق بيانگر آن است كه مقنن به طور مطلق به معافيت مدیون از پرداخت خسارت اشاره کرده و متعرض استثنائات نشده است. از بررسی ماهیت و شرایط قوه قاهره می توان استثنائاتی استنباط نمود و موارد داخل و خارج از بحث را مشخص نمود؛ لکن دستیابی به یک نتیجه جامع و کامل، مرهون بررسی متون فقهی و حقوقی است؛ از این رو محقق با مراجعه به متون فقهی و حقوقی و تبیین ماهیت و شرایط قوه قاهره استثنائاتی احصا نموده و ارائه می نماید.

قوه قاهره در قوانین ایران به صورت بلایای طبیعی^۵ مانند سیل و زلزله در نظر گرفته شده است اما بصورت خاص به بیماریهای فراگیر اشاره نشده است ولی با توجه به شرایط قوه قاهره از جمله خارجی بودن و غیر قابل پیشبینی و غیرقابل اجتناب بودن حادثه یا واقعه پاندمی هایی نظیر شیوع کرونا نیز اگر باعث عدم تعهدات شود در شمول قاعده قوه قاهره است که بر اساس مبانی اخلاقی استثنائات آن ضمن بحث تعهد قابل تحلیل است. مسئله این تحقیق مبانی اخلاقی استثنائات قوه قاهره در حالت اثبات حالت شیوع بیماریهای فراگیر حسب مورد سقوط تعهد و انحلال قرارداد یا تعلیق عقد قرارداد است.

بحث

ماهیت قوه قاهره

قوه قاهره همانطور که مشهود است از ترکیب دو واژه قوه و قاهره تشکیل شده است. در ادبیات عرب این اصطلاح از نوع ترکیب اضافه صفت به موصوف است؛ یعنی قوه موصوف است و قاهره صفت. در کتب لغوی دانشمندان عرب، قوه با سه حرف اصلی «ق و ی» دارای معنای تقریباً یکنواختی است. بیشتر لغت شناسان این کلمه را به «نیرو»، «قدرت» و «توان» معنا کرده و جمع آن را «قوی» ذکر کرده اند. در معجم این کلمه را مترادف قوی به معنای شدت و مخالف ضعیف تعریف کرده است(۴). این واژه در فرهنگ فارسی نیز دارای معانی چون «زور»، «قدرت» و «نیرو» می باشد(۵). اما قاهره اسم فاعل مفرد مؤنث است و سه حرف اصلی آن «ق ه ر» است. اکثر لغت شناسان عرب قهر را به معنای غلبه و قاهر را به معنای غلبه کننده تعریف کرده اند. صاحب قاموس قرآن قهر را به معنای غلبه توأم با توانایی در نظر گرفته است(۶). به اعتقاد ابن اثیر، قاهر صفت الهی به معنای غلبه کننده بر تمام مخلوقات می باشد(۷). در فرهنگ فارسی برای قاهره معانی نظیر: «غالب»، «مقهور کننده» و چیره ذکر شده است.

مفهوم فقهی

در فقه امامیه ترکیب قوه قاهره به کار نرفته و از عناوینی چون عذر عام، عذر خاص، امر سماوی، آفت سماوی^۶ و جائحه استفاده شده است. مراد از عذر خاص، موانعی نظیر مرض است که برای یکی از طرفین عقد یا تعهد به وجود آمده و مانع عمل آنان به تعهداتشان می شود. عذر عام شامل امور خارج از وجود و قدرت شخص می باشد؛ سماوی باشد و یا ارضی. اگر آسمانی به مانند صاعقه، باران، برف و تگرگ باشد، امر

انجام به واسطه علت خارجی بوده که نمی توان مربوط به او نمود. دکتر صفایی در تشریح ابعاد شرط فوق چنین می نویسد: «در ماده ۲۲۷ قانون مدنی، علت خارجی در صورتی موثر در الزام متعهد است، که مربوط به او نباشد. ارتباط داشتن حادثه با متعهد گاه به این دلیل است که او در ایجاد و تمهید مقدمات آن دخالت داشته و گاه ناشی از آن است که وی از آن آگاه بوده و به استقبال خطر رفته است و در دید عرف چنین متعهدی اقدام به ضرر خود کرده و باید نتایج آن را تحمیل کند.» (۱۵). عبارت «نمی توان مربوط به او نمود» در ماده فوق حاکی از عدم دخالت متعهد در بروز حادثه است؛ از این رو چنانچه قوه قاهره یکی از علل عدم اجرای تعهد و خسارت باشد و علت تامه آن نباشد، به طوری که متعهد هم یکی از اسباب و علل خسارت باشد، متعهد از تأدیه خسارت معاف نمی شود و باید آن را جبران سازد.

دکتر صفایی معتقد است در رویه قضائی فرانسه از میزان غرامت کاسته شده و متعهد معافیت جزئی دارد؛ یعنی بخشی از مسئولیت برعهده قوه قاهره یا فورس ماژور است (۱۶).

دکتر کاتوزیان با استناد به ماده یک قانون مسئولیت مدنی، پذیرش این نظر در حقوق ایران را دشوار توصیف کرده و معتقد است در مسئولیت های غیرقراردادی، مبنای تأثیر قوه قاهره از میان رفتن شائبه تقصیر متعهد^۴ است. در مواردی که تقصیر شخصی به همراه قوه قاهره است، مقصر مسئول جبران همه خسارت است و اثر حادثه خارجی نادیده گرفته می شود (۱۵). با توجه به مطلب فوق می توان چنین نتیجه گرفت که مراد از خارجی بودن این است که حادثه خارج از توان و قلمرو متعهد باشد؛ یعنی حادثه قابل انتساب به متعهد نباشد؛ از این رو حوادثی که بر اثر سوء مدیریت متعهد، اهمال کاری، تبانی، لجابت و یا نابلدی وی به وجود می آید از شمول حکم خارج است؛ یعنی اگر تلف یا خسارت توسط عامل طبیعی یا عامل انسانی به همراه تخلف متعهد واقع شود، تخلف متعهد در اولویت قرار دارد و متعهد محکوم به تأدیه خسارت وارده می باشد. در مواردی که قوه قاهره جزیی از عامل باشد و شخص متعهد نیز در ایجاد ضرر دخالت جزیی داشته باشد، قوه قاهره بدون تأثیر تلقی شده و متعهد ملزم به تأدیه خسارت وارده می باشد.

۳. غیر قابل پیش بینی بودن

برخی از نویسندگان شروط مصرح در قانون مدنی؛ یعنی خارجی بودن و غیر قابل اجتناب بودن را برای شناساندن قوه قاهره ناکافی دانسته و شرط غیر قابل پیش بینی بودن را به آن افزوده اند. این شرط از ماده ۷۹ کنوانسیون بیع بین الملل استنباط شده است. این ماده در بیان آثار و شرایط قوه قاهره چنین مقرر داشته است: «طرفی که هریک از تعهدات خود را ایفا نکرده، چنانچه ثابت نماید که عدم ایفاء آن تعهد به واسطه حادثه ای خارج از اقتدار وی بوده و ثابت نماید که نمی توان عرفاً از او انتظار داشت که در زمان انعقاد قرارداد، آن حادثه را ملحوظ داشته یا از آن آثار آن اجتناب نموده یا از آنها رفع کرده باشد، مسئول نخواهد بود.»

عبارت «در زمان انعقاد قرارداد، آن حادثه را ملحوظ داشته» به روشنی بین می دارد حادثه ای مسئولیت متعهد را رفع می کند که در زمان

است و آیا اراده طرفین بر بقای قرارداد به طور جزئی بوده است یا خیر؟ در صورتی که تعهدات مزبور فایده کلی برای متعهدله نداشته باشد یا بر حسب اراده طرفین، قرارداد یک کل تجزیه ناپذیر باشد، قرارداد به طور کلی منحل و همه تعهدات ناشی از آن منحل خواهد شد.

شرایط تحقق قوه قاهره در حقوق ایران

در قانون مدنی در بحث ضمان قهری و همچنین در قانون مسئولیت مدنی سخنی از دخالت قوه قاهره و درجه تأثیر آن در معاف شدن اشخاص از پرداختن خسارت به میان نیامده است، ولی در خسارت عدم انجام تعهدات قراردادی، قانونگذار در مادتين «۲۲۷» و «۲۲۹» وجود این عامل را سبب معاف شدن مدیون از تأدیه خسارت اعلام می نماید. در ماده «۲۲۷» چنین آمده است: «متخلف از انجام تعهد وقتی محکوم به تأدیه خسارت می شود که نتواند ثابت نماید که عدم انجام به واسطه علت خارجی بوده است که نمی توان مربوط به او نمود.» ماده «۲۲۹» به تبیین ماده مذکور پرداخته و چنین آمده است: «اگر متعهد به واسطه حادثه که دفع آن خارج از حیطه اقتدار او است نتواند از عهده تعهد خود برآید محکوم به تأدیه خسارت نخواهد بود.»

دقت در مادتين فوق بیانگر آن است که خارجی بودن و غیرقابل دفع بودن حادثه از اوصاف و شرایط قوه قاهره است. برخی از حقوقدانان شروط فوق را کافی ندانسته و عدم پیش بینی را به عنوان شرط سوم به آن افزوده اند.

۱. غیر قابل اجتناب بودن

این شرط در ماده «۲۲۹» به صراحت ذکر شده و معافیت متعهد را منوط به عدم توانایی وی در رفع حادثه کرده است. از این رو حوادث غیرقابل پیشگیری و مقاومت، در زمره قوای قهریه محسوب می شوند. مبنای اعتبار این شرط، تکلیف به مالا یطاق است؛ زیرا انجام تعهد با وقوع حادثه غیر قابل اجتناب محال است و از نظر عقلی نمی توان کسی را ملزم به انجام کاری محال و غیرممکن دانست.

از شرط فوق می توان چنین نتیجه گرفت که بروز عوامل طبیعی به صورت متعارف از مصادیق قوای قاهره نخواهد بود؛ اما در صورتی که همین وقایع به طور نامتعارف جلوه کند، به طور مثال در نقطه ای که احتمال ریزش برف وجود ندارد، به طور ناگهانی و غیر مترقبه برف سنگینی ببارد یا باران شدید منجر به وقوع سیل شود و جلوگیری از آن میسر نباشد، قوه قاهره محسوب شده و ضمانی را به دنبال ندارد. در مواردی که حادثه از امور نامتعارف بود و متعهد اقدامات و تمهیدات لازم را در جهت پیشگیری و یا دفع عامل به کار نیندد نیز حکم قوه قاهره جاری نشده و متعهد می بایست تمام خسارات وارده را تأدیه نماید. این استثناء در ماده «۲۲۹» قانون مدنی به آن اشاره شده و معافیت متعهد را منوط به عدم توانایی وی در دفع حادثه کرده است.

۲. خارجی بودن حادثه

ماده «۲۲۷» ق.م. به این شرط تصریح کرده و مقرر داشته متخلف زمانی محکوم به تأدیه خسارت^۵ می شود که نتواند ثابت نماید که عدم

نتایجی هم که به موجب عرف و عادت یا به موجب قانون از عقد حاصل می‌شود ملزم می‌باشند.»

ماده «۲۲۱» مسئولیت جبران خسارات در صورت عدم انجام تعهد یا تأخیر آن را منوط به یکی از امور زیر کرده است: تصریح در عقد، عرفاً به منزله تصریح باشد و یا بر حسب قانون موجب ضمان باشد. از آنجا که ماده «۲۱۹» عقود قانونی را الزام آور و لازم الاتباع دانسته، چنانچه متعهد جبران خسارت به واسطه قوه قاهره را بپذیرد می‌بایست به شرط خود پایبند بوده و تمام خسارات وارده را تأدیه نماید.

با توجه به مطالب فوق می‌توان گفت در مواردی که متعهد حادثه را پیش بینی کرده و یا قابل پیش بینی بوده و متعهد احتیاط لازم را جهت دفع حادثه به عمل نیاورده و یا در موردی که تأدیه خسارت توسط متعهد در متن عقد لحاظ شده باشد، قوه قاهره کان لم یکن تلقی شده و متعهد محکوم به جبران خسارت است؛ زیرا متعهد ریسک کرده و خسارات احتمالی را بر عهده گرفته است. قواعد اقدام، شروط و العقود تابعه للقصد به عنوان پشتوانه فقهی و مواد «۲۱۹»، «۲۲۰» و «۲۲۱» قانون مدنی نیز برگرفته از همین ادله است و می‌تواند استثناء فوق را تأیید نماید.

مبانی اخلاقی استثنائات قوه قاهره در بیماری فراگیر^{۱۰}

از اوایل سال ۲۰۱۹ میلادی، بیماری جدیدی با نام کووید ۱۹ در چین شروع شد. این بیماری به سرعت در سراسر جهان گسترش یافت و در زمانی که تا اوایل سال ۲۰۲۰ میلادی ممکن بود، بسیاری از کشورها را درگیر کرد. اما انتشار و گسترش این بیماری باعث مشکلات و چالش‌های زیادی در حوزه‌های مختلف شد و فعالیت‌های عادی جامعه تحت تأثیر قرار گرفت. قراردادهایی نیز وجود داشتند که به دلیل ظهور و شیوع این بیماری اجرا نشدند و موجب بروز اختلافات در حوزه حقوق قراردادهای می‌شدند. اگر این عدم اجرا غیرموجه تلقی شود، مسئولیت قراردادی و جبران خسارتها مورد بحث قرار خواهد گرفت و در صورتی که این عدم اجرا موجه باشد، به دادگاه مراجعه خواهد شد. اما با توجه به اینکه شیوع بیماری کرونا خارج از کنترل و پیش بینی متعهدین قراردادی است، می‌توان آن را به عنوان یک عذر جدی در نظر گرفت. برخی از موانع و دلایل مشروع برای عدم اجرای تعهدات قراردادی عبارتند از: ایجاد فشار اقتصادی به متعهد قراردادی، ایجاد نابرابری و عدم تعادل در تبادل مالی و اثرات ناشی از بیماری بر بازار، تحمیل هزینه‌های مضاعف بر متعهدین قراردادی و مواردی که به دلیل قیود و شرایط خاص وجود دارد. در اغلب حالات، تعسر در اجرای تعهدات قراردادی از جانب متعهد مورد قبول است و حمایت از آن حمایت از حالت طبیعی و عادی است. البته در برخی موارد، هنگامی که قیود و شرایط خاصی در قرارداد وجود دارد، نتایج ممکن است متفاوت باشد. در این بخش دو مورد از مبانی اخلاقی استثنائات قوه قاهره در انجام تعهدات در دوره کرونا بیان می‌شود (۹).

انعقاد قرارداد غیر قابل پیش بینی باشد و وقوع چنین حادثه‌ای قابل انتظار نباشد. دکتر کاتوزیان کار تشخیص را به عرف سپرده و معتقد است حادثه هنگامی غیر قابل پیش بینی است که ناگهانی و غیر منتظره باشد و هیچ نشانه خاصی بر وقوع آن وجود نداشته باشد (۱۷).

استثناء دیگری که می‌توان از شرط فوق استنتاج نمود، پیش بینی تأدیه خسارت در متن عقد است. اگر متعهد در عقد مورد نظر تأدیه خسارت توسط قوه قاهره را پذیرفته باشد و آن را پیش بینی کرده باشد باید به شرط خود عمل نماید. پشتوانه فقهی مطلب فوق قاعده اقدام است. طبق این قاعده هرگاه شخصی با توجه و آگاهی، عملی را انجام دهد که موجب ورود زیان توسط دیگران به او گردد، وارد کننده زیان، که شخص دیگری است، مسئول خسارت نخواهد بود (۱۸). در واقع شخص با اقدام خود موجب از بین رفتن حرمت اموالش شده و با پیش بینی قوای قاهره در متن قرارداد مقدمات زیان را برای خویش فراهم ساخته است.

قاعده شروط مؤید دیگری است که می‌توان اقامه کرد. پشتوانه فقهی این قاعده، آیات و روایات است. طبق آیه شریفه «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده: ۱) وفا به همه عقود، مورد امر و دستور الهی قرار گرفته است؛ عهد تکلیفی باشد یا وضعی. از آنجا که متعهد در متن قرارداد خود را در برابر قوای قاهره مسئول دانسته باید به عهد خود وفا کرده و کلیه خسارات وارده بر متعهد له را پرداخت نماید.

اخبار و روایات متعددی با مضمون «المؤمنون عند شروطهم» نقل شده که در آن سفارش شده که مؤمنان به شروط خود پایبند باشند. (۱۹). مرحوم نایینی معتقد است روایت فوق بیانگر حکم وضعی است که مفاد آن نفوذ و لزوم شرط و در نتیجه ایجاد حق برای مشروط له است (۲۰). طبق مفاد این قاعده، تبعیت از شروط ضمن عقد لازم است و هر یک از طرفین عقد موظفند طبق شرط یا شروط مذکور در عقد رفتار نمایند. تخلف از شروط مندرج تبعاتی برای متعهد به دنبال دارد؛ لذا چنانچه در متن قرارداد وجود قوه قاهره پیش بینی شود و متعهد جبران خسارت را بپذیرد باید به تعهد خود عمل نموده و خسارات وارده به متعهد له را جبران نماید.

مبنای فقهی دیگر که برای این فرض می‌توان اقامه کرد قاعده فقهی «العقود تابعه للقصد» است. مرحوم نراقی این قاعده را قاعده‌ای متداول در زبان فقهاء ذکر کرده و معتقد است عقد وجوداً و عدماً تابع قصد است و بدون قصد طرفین عقدی منعقد نمی‌شود (۲۱). مراد از قاعده فوق این است که عقد در خصوصیات و ویژگیها تابع قصد طرفین عقد است و هر آنچه مورد قصد آنان قرار گرفت، پیروی از آن لازم است. از این رو چنانچه یکی از طرفین عقد مسئولیت جبران خسارت را به طور مطلق پذیرفت، موظف است به عهد خود وفا کرده و خسارات وارده را جبران سازد؛ اگرچه عامل خسارت نباشد و قوای قاهره دخالت مستقیم داشته باشند.

استثناء فوق از قانون مدنی ایران نیز قابل استنباط است. در ماده «۲۲۰» این قانون چنین آمده است: «عقود نه فقط متعاملین را به اجرای چیزی که در آن تصریح شده است ملزم می‌نماید، بلکه متعاملین به کلیه

الف) اهمال^{۱۱} و فریبکاری^{۱۲}

می‌ماند. طبیعی است که وقتی تعهد موضوع قرارداد واقع می‌شود و هیچ مشکلی در اجرای آن وجود ندارد، متعهد به انجام آن ملزم به اجرای قانون و عقل است و به آن به عنوان "اصل الزام آوری عقود" اشاره می‌شود. در گذشته، اصل قداست قراردادهای الزام آور بودن تعهدات به عنوان اصلی کلی پذیرفته شده بود، اما در عین حال، استثنای تغییرات غیرقابل پیش‌بینی و غیرعادی در زمان انعقاد عقد نیز مورد تأیید بوده است. در حقیقت، امروزه هیچکدام از سیستم‌های حقوقی به طور کلی در اصل و استثنا بودن وضعیت ذکر شده اختلافی ندارند و این وضعیت در قوانین داخلی و بین‌المللی منعکس شده است. علیرغم تشابه بسیاری از جوانب بین نظام‌های حقوقی مختلف، موقعیت آنها درباره موضوعات مختلف متفاوت است؛ برخی از عوامل بدون ایجاد تعذر، قرارداد را سخت، دشوار و زحمت‌آور می‌کنند؛ همچنین برخی از آنها بدون ایجاد تعذر، هدف اصلی قرارداد را تحقق نمی‌دهند و از اصل کلی الزام آوری تعهدات قابل انجام خارج می‌شوند. بنابراین اگر بتوان ثابت کرد که عدم اجرای قرارداد به علت گسترش کرونا بوده و شرایط فورس ماژور وجود داشته است، عدم اجرای قرارداد یا تأخیر در اجرای آن به معنای نقض تعهد و پیمان شکنی نخواهد بود. با اثبات این امر، متعهد مسئولیتی برای جبران خسارات وارد آمده به طرف دیگر قرارداد نخواهد داشت، زیرا عدم اجرای تعهدات قراردادی و یا تأخیر در تحویل موضوع قرارداد، ناشی از اهمال یا متعلق به اراده متعهد نبوده است. استثنا از اجرای تعهدات تا زمانی ممکن است که وجود بیماری اجرای تعهدات قراردادی را غیرممکن کرده باشد، اما بلافاصله پس از بهبود شرایط و امکان اجرای قرارداد، هرگونه تأخیر و امتناع از اجرای تعهد به مسئولیت قراردادی شخص متعهد خواهد افتاد.

نتیجه‌گیری

بر طبق مبانی اخلاقی استثنائاتی بر قوه قاهره بر تعهدات در دوره همه گیری بیماریها جاری می‌شود که مهمترین آنها بحث اهمال و فریبکاری و سپس اراده اخلاقی برای انجام تعهد و صداقت به انجام تعهد پس از دوره همه گیری است.

بر طبق مبانی اخلاقی از بین نرفتن مسئولیت بر اساس اهمال و فریبکاری اگر متعهد باید در موعد مقرر تعهدی را انجام دهد اما بر اساس اهمال و فریبکاری این اقدام را انجام ندهد و بعداً شیوع کرونا رخ دهد، می‌توان نتیجه گرفت که عدم انجام وظیفه ناشی از کرونا نیست بلکه به علت قصور متعهد بوده است. بنابراین، در این حالت نمی‌توان به قوه قاهره استناد کرد.

ضمن بحث درباره اراده اخلاقی برای انجام تعهد و صداقت به انجام تعهد پس از دوره همه گیری اگر حادثه یا عامل طبیعی کوتاه مدت بود و در مقطعی خاص اجرای قرارداد را ناممکن ساخت، اثر وضعی قوه قاهره جریان نمی‌یابد و اصل قرارداد را دستخوش تلفیق یا انحلال نمی‌کند. در این گونه حوادث مادامی که امید به برطرف شدن مانع وجود دارد، صحت قرارداد به قوت خود باقی است و متعهد وظیفه دارد به

تعهدات ممکن است به صورت مستقیم یا غیرمستقیم تحت تأثیر قرار گیرند، به عنوان مثال، شیوع یک بیماری مانند کرونا می‌تواند باعث توقف فعالیت‌هایی شود که به طور مستقیم یا غیرمستقیم انجام تعهدات را غیر ممکن می‌سازد. به عنوان مثال، به دلیل شیوع ویروس کرونا، دولت ممکن است کارگاه‌های عمرانی را تعطیل کند و در نتیجه تحویل پروژه در زمان مقرر امکان‌پذیر نباشد. اینجا اراده دولت باعث شده است که تعهدات به موقع انجام نشود و هیچ یک از طرفین از نظر اخلاقی^{۱۳} مسئول نیست که این امر به امر حقوقی تسری پیدا می‌کند. همچنین، این موضوع می‌تواند باعث تعطیلی حمل و نقل شود و در نتیجه انجام قرارداد با مشکلات روبرو خواهد بود. به عنوان مثال، در صورتی که یک کارخانه نیاز به مواد اولیه داشته باشد تا تعهد خود را برآورده کند، اما به دلیل تعطیلی حمل و نقل قادر به تأمین مواد اولیه نشود، در این صورت تعهدات به صورت غیرمستقیم ممکن است انجام نشود. اما در صورتی که تأخیر در تأمین مواد اولیه به علت قصور متعهد باشد، موضوع متفاوت خواهد بود. به عنوان مثال، اگر متعهد باید در موعد مقرر مواد اولیه را خریداری کند ولی اقدام نکند و بعداً شیوع کرونا رخ دهد، می‌توان نتیجه گرفت که عدم تأمین مواد اولیه ناشی از کرونا نیست بلکه به علت قصور متعهد بوده است. بنابراین، در این حالت نمی‌توان به قوه قاهره استناد کرد. قوه قاهره می‌تواند باعث تعلیق یا تعطیل قرارداد شود، بنابراین بهتر است در قراردادهای در مورد شرایط آن و نحوه تعامل بعدی صراحتاً تعیین تکلیف شود. به عنوان مثال، ممکن است قوه قاهره در دوره کرونا باعث تعلیق سوددهی قرارداد شود، در نتیجه گرچه قرارداد در دوره کرونا تعلیق شده است، اما بازگشت به شرایط عادی دیگر فایده‌های مورد نظر متعهد را در پی ندارد. لذا، ممکن است حق فسخ در صورت تداوم شرایط فورس ماژور بیش از یک ماه به عنوان راه حل مدنظر باشد. البته باید در این خصوص از قبل توافق صورت گرفته باشد (۱۳).

ب) صداقت^{۱۴} در انجام عهود پس از دوره پاندمی

بیماری کرونا^{۱۵} یا شیوع آن نباید موانعی را برای انعقاد قرارداد جدید ایجاد کند. با این حال، با توجه به توصیه‌های مکرر درباره قراردادهایی که در این دوران منعقد میشوند و تحت شرایط عادی قراردادهای پایدار بین طرفین را ایجاد میکنند، باید تکلیف تعهدات قراردادی در صورت ادامه ویروس کرونا مشخص شود. به عنوان مثال، اگر موضوع قرارداد تأمین تجهیزات صنعتی در طول شش ماه ابتدای سال جاری است، مناسب است طرفین در مورد تعهدات قراردادی در شرایط ادامه ویروس کرونا، وضعیت مبالغ پرداخت شده در دوران تعلیق اجرای قرارداد و امکان جایگزینی شرایط قرارداد در قالب شرط مذاکره مجدد در متن قرارداد توافق کنند. در واقع، توافق طرفین در حدی که خلاف قوانین و مقررات قانونی باشد، از نظر حقوقی قابل قبول است و میتواند ابهامات مربوط به شیوع بیماری و تأثیر آن بر قرارداد را کاهش دهد (۹).

تعهدات قابل انجام به معنای تعهداتی هستند که از ابتدا قابلیت انجام داشته‌اند و علاوه بر داشتن سایر شرایط صحیح قرارداد و موضوع عقد، به دلیل تغییرات ناشی از شرایط کرونا همچنان قابل انجام باقی

3. Force majeure	قوه قاهره
4. International rights	حقوق بین الملل
5. Natural disaster	بلایای طبیعی
6. Heavenly disease	آفت سماوی
7. Implementation of the commitment	اجرای تعهد
8. Payment of damages	تادیبه خسارت
9. The fault of the oblige	تقصیر متعهد
10. Pervasive disease	بیماری فراگیر
11. Procrastination	اهمال
12. Deception	فریبکاری
13. Ethics	اخلاق
14. Honesty	صداقت
15. Corona disease	بیماری کرونا

محض رفع مانع به مفاد قرارداد عمل کرده و تعهد خویش را اجرایی سازد. عدم امکان اجرای بخشی از قرارداد، برائت جزئی متعهد را به همراه دارد؛ لذا در تعهداتی که ایفای آن همچنان امکان دارد، مسئولیت باقی است؛ مشروط بر آنکه اجرای آن برای طرفین مفید فایده باشد و بقای قرارداد به طور جزئی مورد اراده طرفین بوده باشد.

ملاحظه‌های اخلاقی

در پژوهش حاضر حق معنوی مولفین آثار مورد احترام قرار گرفته و قوانین تعارض منافع کاملاً مورد توجه قرار گرفته است.

واژه نامه

1. Civil responsibility
مسئولیت مدنی
2. Islamic jurisprudence
فقه اسلامی

References

1. Allame Helli H. Rules of rulings in knowing what is permissible and what is forbidden. 1st ed. Iran/Qom: Islamic Publication. 1413. (In Arabic).
2. Allame Helli H. Remember the jurists. 5th ed. Iran/Mashhad: Al-Albait Institute. 1413. (In Arabic).
3. Esfahani M. Rental book. 1st ed. Iran/Qom: Islamic Publishing Office Affiliated with Qom Seminary Community of Teachers. 1409. (In Arabic).
4. Ibn-Fares A. Dictionary of language measurements. 5th ed. Iran/Qom: Publications of the Islamic Propaganda Office of Qom Seminary. 1404. (In Arabic).
5. Ibn-Baraj A. Polite. 1st ed. Iran/Qom: Islamic Publishing Office Affiliated with Qom Seminary Community of Teachers. 1406. (In Arabic).
6. Moin M. Moin Persian encyclopedia. 3rd ed. Iran/Tehran: Adab Publication. 2002. (In Persian).
7. Gharshi SA. Ghamoos Al-quran. 6th ed. Iran/Tehran: House of Islamic Books. 1412. (In Arabic).
8. Ibn-Athir Jazari M. Finally in a strange and modern effect. 4th ed. Iran/Qom: Ismailian Press Institute. 1409. (In Arabic).
9. Ghaderi M, Javadi M, Jafarzadeh S. Adaptation of civil liability & social justice: attention to the component of intentional fault. Ethics in Science and Technology 2021; 16(2): 3-9. (In Persian). Dor: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22517634.1400.16.2.3.8>
10. Mousavi Bojnoordi SM, Montazeri Z, Mousavi SM. Manifestation of the rule of "who owns you?" and position of ethics in civil law. Ethics in Science and Technology 2020; 15 (1): 1-7. (In Persian). Dor: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22517634.1399.15.1.1.7>
11. Taheri H. Civil law. 2nd ed. Iran/Qom: Islamic Publishing Office Affiliated with Qom Seminary Community of Teachers. 1418. (In Arabic).
12. Sanhoori A. The mediator in explaining the new civil law. 1st ed. Beirut: Al-Halabi legal publications. 2009. (In Arabic).
13. Tajik A, Khoeini G, Khazaei A, Shafiei H. The Role of Ethics in Civil Liability Focusing on the Principles of Carrier's Civil Liability) A philosophical-ethical study). Int. J. Ethics Soc 2021; 3 (2): 16-26. Doi: <http://dx.doi.org/10.52547/ijethics.3.2.16>
14. Jafari Langeroodi M. Legal encyclopedia. 1st ed. Iran/Tehran: Amirkabir Publication. 1997. (In Persian).
15. Jafari Langeroodi M. Civil and commerce encyclopedia. 1st ed. Iran/Tehran: Ganje Danesh Publication. 2009. (In Persian).
16. Katoozian N. Introduction to civil rights course - legal topics. 1st ed. Iran/Tehran: Sahami Enteshar Publication. 2005. (In Persian).
17. Safaei SH. Interpretation of selling rights between the sects. Iran/Tehran: Ganje Danesh Publication. 1995. (In Persian).
18. Mohaghegh Damad SM. Rules of jurisprudence. 1st ed. Iran/Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. 1406. (In Arabic).
19. Mohadeth Noori M. The one who discovers the means and explores the issues. 15th ed. Beirut: Al-Albait Institute. 1408. (In Arabic).
20. Naeini M. The student's wish is in the margin of gains. 2nd ed. Iran/Tehran: Muhammadiyah Library. 1994. (In Arabic).
21. Naraghi M. Revenue days in the statement of the rules of the verdicts. 2nd ed. Iran/Qom: Publications of the Islamic Notice Book, Qom Seminary. 1417. (In Arabic).